

Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi Yayınları: 303
Kongreler Dizisi: 40

Kyrgyz-Turkish Manas University Publications: 303
Conference Series: 40

**ULUSLARARASI SEMPOZYUM
ORTA ASYA ALİMLERİNİN
İSLAM MEDENİYETİNE KATKILARI**

**INTERNATIONAL SYMPOSIUM
THE CONTRIBUTIONS OF MUSLIM
SCHOLARS OF CENTRAL ASIA TO THE
ISLAMIC CIVILIZATION**

10-12 EKİM 2018 BİŞKEK / KIRGIZİSTAN

10-12 OCTOBER 2018 BISHKEK / KYRGYZSTAN

Editörler / Editors

**Doç. Dr. Muhittin DÜZENLİ
Doç. Dr. Yusuf GÖKALP
Doç. Dr. Ali YÜKSEK**

BISHKEK / BISHKEK 2019

УДК 29
ББК 86.38
О-70

**О-70 Orta Asya Alimlerinin İslam Medeniyetine Katkıları: Uluslararası Sempozyum =
The Contributions of Muslim Scholars of Central Asia to The Islamic Civilization:
International Symposium – Б.: 2019. – 1148 б.**

ISBN 978-9967-9197-1-6

Mizanpaj & Kapak
Muhittin DÜZENLİ

Кыргызстан-Түркия Манас Üniversitesi Yönetim Kurulu'nun 07.06.2019 tarih ve 2019-15.99
Nolu kararı ile basılmıştır.

Бул китепте 2018-жылдын 10-12-октябрь айында “Борбордук Азиядагы Ислам
аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары” аттуу эл аралык симпозиумдун
материалдары орун алды.

Борбордук Азиядагы Ислам аалымдарынын Ислам маданиятына салымдары:
эл аралык симпозиум
Калыптоо жана мукабанын дизайны: Мухиттин Дүзенли
Кыргыз-Түрк «Манас» университетинин башкармалыгынын № 2019-15.99 чечими
боюнча басылды. Басууга 07.06.2019 кол коюлду. Нускасы 150.

О 0403000000-19

УДК 29
ББК 86.38

ISBN 978-9967-9197-1-6 © КТМУ, 2019

İMAM MÂTÜRİDÎ'NİN DİNDARLIK VE AHLÂK ANLAYIŞI

Prof. Dr. Mehmet Necmeddin BARDAKÇI*

*“Kuşkusuz sen yüce bir ahlâk üzeresin”
Kalem suresi 68/4
“Sizin en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır.”
Hz. Muhammed (sav)*

Özet

Din samimiyettir. Ahlâk, fiil ve davranışların kendisiyle ortaya çıktığı insanın doğuştan getirdiği bir melekedir. Dindarlıkla ahlâk birbirinden asla ayrılmaz. Dindar, Kur'an'ı anlayıp İslâm'ın ruhunu yaşatan, gönlü sevgiyle dolu ve hiç kimseyi ötekileştirmeden, insana düşüncesine ve meşrebine bakmaksızın değer veren kişidir. İmanın kemâli ahlâkî olgunluğa bağlıdır. İbadetlerin amacı da mükemmel ahlâkî elde etmektir. İslâm dini, her devirde geçerli evrensel bir ahlâk sistemidir. Bununla birlikte çağımızda hem amelî hem de nazarî yönden ahlâk bunalımı yaşayan Müslümanlar, modernitenin insanın metafizikle ilişkisini koparıp Allah'ı gündelik hayattan çıkarma çabaları neticesinde parçalanmış benliklere sahip olan insanlara örnek alabilecekleri bilgeleri sunmakta zorlanmaktadırlar. Fıkıh kurallarına şeklen bağlı fakat özünden uzak bir ahlâk anlayışına sahip Müslümanların hayat tarzları Kur'an bütünlüğünden yoksun, Hz. Peygamber'in ahlâkî örneğine yabancıdır. Bu bakımdan İslâm ahlâkının evrensel ilkelerinin günümüz insanının problemlerine çözüm üretebilecek şekilde yeni bir bakış açısıyla sunulması gerekmektedir. Bu da Müslümanların güçlü bir medeniyet tasavvurlarına sahip oldukları dönemlerde ortaya koydukları gibi yeniden ahlâk nazariyeleri geliştirmeleriyle gerçekleşecektir. Dolayısıyla Müslümanların, davranışlarıyla topluma örnek olan erdemli, herkese güven veren, kendisiyle ve toplumla barışık, Allah'a teslimiyet gösterdiği için özgür olan bilgeleri tanımları büyük önem arz etmektedir. Bu çalışmada, dindarlık ve ahlâk anlayışını Kur'an ve Sünnet çerçevesinde oluşturan İmam Matürîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'an*'da ortaya koyduğu prensiplerden hareketle bir ahlâk ve dindarlık anlayışı sunulmaya çalışılacaktır. Dindar ve erdemli bir âlimin çağındaki güzel bir örneği olan Mâtürîdî, dindarlığın kalpte Allah'a itaat duygusunun yerleşmesi ve organların bu duyguya uygun hareket ederek doğrulaması olduğunu ifade eder. Ahlâkî bilgiyi akıl ve nas bütünlüğüne bağlayarak aklını doğru kullananların ahlâk kurallarının hikmetlerini anlayacaklarını belirtir. Düşün-

- SDÜ İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

celeri ile X. yüzyıldan beri Müslümanlara rehberlik yapan Mâtürîdî, çağdaş insanın ahlâk ve dindarlık anlayışının yeniden inşasına katkı yaptığı gibi aynı zamanda rol-model olabilir.

Anahtar Kelimeler: Matürîdî, inanc, ahlâk, dindarlık, erdem.

Maturidi's Understanding of Piety and Morality

Abstract

Religion is sincerity. Morality is a natural phenomenon that is shaped by the acts and behaviours. There is a relationship between religion and morality. The religious person, who understands the Qur'an and keeps the spirit of Islam alive, is full of affectionate love, and does not marginalize anyone regardless of his disposition and view. The perfection of faith depends on moral maturity. The purpose of the worship is to obtain perfect morality. The religion of Islam is a moral system that is valid in every era. Nevertheless, there is a moral degradation among muslims in terms of practical and theoretical perspective. As a result, a wise role model has not been provided to those who ignores the God in their everyday life as a consequence of modernity that estranges human beings from metaphysics. Muslims seem to live in accordance with the principles of Islamic law but in reality they are far from its essence and they are alienated from the moral teachings of Prophet Muhammad. In this respect, it is necessary to present the universal principles of Islamic morality with a new point of view in order to find a solution to the problems of the today's human being. It will happen again with the development of moral theories, as in the periods when Muslims have a strong civilization. Hence, there is great benefit for Muslims recognizing the scholars who are virtuous, faithful, peaceful to themselves and the society, exemplary with their behavior to the society and free due to the devotion to God. In this study, an understanding of morality and religiousness is presented within the scope of the principles introduced in Te'vilât al-Qur'an by Imam Maturidî who forms his understanding of religiousness and morality based on The Qur'an and Sunnah. Imam Maturidi, a beautiful example of virtuous and religious scholar, defines religiosity as filling the hearts with the love of Allah and acting in accordance with this principle. By attributing the moral knowledge to the integrity of reason and divine inspiration, he indicates that those who use their minds will understand the wisdom of the moral code. Maturidi, who has been guiding Muslims since the Xth century with his ideas, can contribute to the reconstruction of the moral and religious understanding of today's people and can also be a role model.

Key Words: Maturidi, faith, morality, piety, virtue

Giriş: İslâm Düşüncesinde Dindarlık ve Ahlâk

Ahlâk, fiil ve davranışların kendisiyle ortaya çıktığı insanın doğuştan getirdiği bir melekedir. İman ve ibadetle irtibatlı olan ahlâk, hayat tarzının şekillenmesinde, hürriyet ve irâdenin kullanılmasında, erdemlerin kazanılmasında insan için önemli bir gayedir. İnsanın en önemli vasıflarından biri olan ahlâk, akıl ve iradenin bir ürünüdür. Akıl bilip anlamak ve anlayıp değerlendirmekle, irade insanın anlam arayışı ve kendini özgür bir şekilde gerçekleştirme çabasıyla ilişkili olduğu sürece bir değer ifade eder.

Nazarî ve amelî iki kısma ayrılan ahlâkın nazarî yönü bilgelikte, amelî yönü davranışta görülür. İmanın kemâli ahlâkî olgunluğa bağlıdır. İbadetlerin amacı da mükemmel ahlâkî elde etmektir. Aynı zamanda bir ahlâk sistemi olan İslâmiyet, insanları ötekileştirmeden herkesin güvenini kazanmayı dindarlığın ve erdemleri elde etmenin temeli sayar. Çünkü dindar, Kur'an'ı anlayıp İslâm'ın ruhunu yaşatan, gönlü sevgiyle dolu ve insana düşünce-sine ve meşrebine bakmaksızın değer veren kişidir. Dindar olmak için geçerli olan prensiplerden bazıları; insana değer kazandıran sevgi, kardeşlik, affetme, alçakgönüllülük, iyilik, cömertlik, sözünde durmak, incitmek ve güler yüz vb. davranışlardır. İnsanın ruh dünyasını sarsan riya, kibir, haset, gıybet, öfke, cimrilik, israf ve bozgunculuk gibi çirkin davranışlar ise dindarlıkla bir arada bulunmaz. Çünkü dindarlık, çirkinliklerin terkedilerek güzel erdemlerin kazanılması ve davranışlara yansımalarıdır. Bu bakımdan bir Müslüman ibadetlerle kendinin mükemmelleşme sürecini başlatır ve erdemleri kazanarak ahlâklı olur. İslâm, mükemmel bir dindir ancak Müslümanlar ahlâk kurallarına uygun davranarak benliklerinde iç huzurunu gerçekleştirip İslâm ahlâkını yaşama çabası gösterdikleri oranda mükemmelleşirler. Dolayısıyla din mükemmeldir ve değişmez fakat dindarlık kişiye bağlı olduğu için çeşitli faktörlerin etkisiyle değişir.

İslâm düşüncesinde erdemler ve kötülükler, insanın fitratında gizlidir. İnsan aklını kullanarak neyin iyi ya da kötü olduğunu kavrayabilir. Bu bakımdan erdemlerin kaynağı bir yönüyle Kur'an ve Sünnet olmaktadır. Müslümanların hayata bakışını düzenleyen Kur'an ve Sünnet, erdemlerin insan ve toplum üzerindeki faydalarını, çirkin huy ve kötü davranışların zararlarını açıklayarak dindarlığın kurallarını ortaya koymuştur. Onların ahlâk anlayışında belirleyici olan ayetlerden birkaçı şöyledir:

“Affi benimse, iyiliği emret ve cahillerden uzaklaş.”¹ “Müminlere kol kanat ger.”²

“İyilikle kötülük bir olmaz. Sen kötülüğü en güzel şekilde önle. O zaman seninle arasında düşmanlık olan kimse, sanki yakın bir dost olur.”³

“Ey inananlar! Yapmayacağınız şeyi niçin söylersiniz? Yapmayacağınız şeyi söylemeniz, Allah katında büyük gazaba sebep olur.”⁴

“Süi zandan kaçının, insanların ayıp ve kusurlarını araştırmayın, birbiriniz hakkında gıybet ve dedikodu yapmayın.”⁵

Kur'an ahlâkının yaşayan örneği olan Hz. Peygamber'in şu hadisleri de erdemlerin kazanılmasında etkili olmuştur:

¹ 'Arâf, 7/199.

² Hicr, 15/88.

³ Fussilet, 41/34.

⁴ Sâf, 61/2-3.

⁵ Hucurat, 49/13.

“Ben güzel ahlâkı tamamlamak için gönderildim.”⁶

“Sizin en hayırlınız, ahlâkı en güzel olanınızdır.”⁷

“Kuşkusuz Mümin ahlâk güzelliği ile geceleri namazla, gündüzleri oruçla geçirenlerin derecesini elde eder.”⁸

“İyilik güzel ahlâktır. Günah ise kalbini tırmalayıp durduğu halde insanların bilmesini istemediğin şeydir.”⁹

Kur’an ve Sünnet’in erdemli davranışları teşvik eden buyrukları, müminlere yaptıkları iyiliklere büyük mükâfat verileceği müjdesi ve kötülüklerin cezasını çekecekleri tehdidi, Müslümanlarda duyarlı bir dinî ve ahlâkî şuur geliştirmiştir. Sahabe ve sonraki nesiller içerisinde Hz. Peygamber’in (sav) sevgi ve güvene dayalı örnekliğini içselleştiren, davranışlarıyla Müslümanlara örneklik yapan birçok âlim ve ârif yetişmiştir. Hasan-ı Basrî (ö.110/728), Ebû Hanife (ö.150/767), Abdullah ibn Mübârek (ö.181/797), Muhâsibî (ö.243/857), Mâtürîdî (ö.333/944), Gazzâlî (ö.505/1111), Ahmed Yesevî (ö. XIII. yüzyıl başları), Mevlâna (ö.672/1273), Hacı Bektaş Veli (ö.669/1271), Yunus Emre (ö.720/1320), Kınalızâde Ali Efendi (ö.979/1572) ve Birgivi Mehmed Efendi (ö.981/1573) bu güzel ahlâk temsilci şahıslardan birkaçıdır. Ancak çağımızda hem amelî hem de nazari yönden ahlâk bunalımı yaşayan Müslümanlar, modernitenin insanın metafizikle ilişkisini koparıp Allah’ı gündelik hayattan çıkarma çabaları neticesinde parçalanmış benliklere sahip olan insanlara yeni bir bilge örneği sunamamışlardır. Fıkıh kurallarına şeklen bağlı fakat özünden uzak bir ahlâk anlayışına sahip, Kur’an bütünlüğünden yoksun, Hz. Peygamber’in ahlâkî örneğine yabancı kalan Müslümanların muâsır bilgiler yetiştirilmesi kaçınılmazdır. Bu da Müslümanların erdemli, herkese güven veren, kendisiyle ve toplumla barışık, Allah’a teslimiyet gösterdiği için olabildiğince özgür bilgelerin ahlâk nazariyelerini yeniden inşa edip hayat tarzı olarak yaşamalarına bağlıdır. Bu çalışmada, İmam Mâtürîdî’nin ahlâk ve dindarlık anlayışı ortaya konulup XXI. yüzyıl insanına rol-model olarak sunulması çağdaş insanın ahlâk ve dindarlık anlayışının yeniden inşasına katkı yapılmaya çalışılacaktır.

1. İmam Mâtürîdî’nin Şahsiyeti

Hz. Peygamber (sav) sonrası iki asrın bilgi birikimiyle yetişen III-IV/IX-X. yüzyıl Müslüman bilgeleri çeşitli din, kültür ve geleneklere sahip insanlarla karşılaşmışlardır. Kadim din ve kültürlerin, mistik yapıların mirasçılara karşı İslâm dininin üstünlüğünü vurgulama bağlamında bilgi ve ahlâk nazariyeleri ortaya koyan bu âlimlerden biri de döneminin

⁶ Mâlik b. Enes, *Muvatta*, İstanbul 1992, Hüsnü’l-Hulk, 1.

⁷ Buhari, *Sahih*, İstanbul 1992, Edeb, 38, 39.

⁸ Ebû Davud, *Sünen*, İstanbul 1992, Edeb, 7; Tirmizî, *Sünen*, İstanbul 1992, Birr, 62.

⁹ Müslim, *Birr*, 14, 15.

kelam, fıkıh ve tefsir gibi birçok ilim sahasında otorite olan büyük Türk âlimi İmam Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî'dir (ö.333/944).

İmam Mâtürîdî, Abbasîlerin merkezi otoritelerinin zayıfladığı bir dönemde hilafete bağlı özerk beyliklerden Sâmanoğulları'nın hâkim olduğu Mâverâünnehir'in Semerkant şehrinde yaşamıştır. Mâverâünnehir âlimleri arasında özel bir yere sahip olan İmam Mâtürîdî, Müslümanların kutusal kitabı Kur'an'ın anlaşılmasını sağlamaya yönelik *Te'vilâtu'l-Kur'an* adlı tefsir ile sahih bir itikat oluşturma gayretinin ürünü olan *Kitâbu't-Tevhid* adlı eserlerin sahibidir. Kelam tarihi hakkında bilgi veren kaynaklar Ebu'l-Hasan el-Eşarî'yi (ö.324/936) Sünnî kelamın kurucusu olarak gösterse de, Ebû Mansur el-Mâtürîdî'nin elimizdeki *Kitâbu't-Tevhid* adlı eserinde bilgi, ilahiyat, nübüvvet, ahiret, dinî fırkalar hakkında sistematik bilgi vermesi dikkate alındığında, asıl kurucunun Mâtürîdî olduğu ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde tefsir alanında dirâyet tefsirinin ilk tefsirleri olarak Zemahşerî'nin (ö.538/1144) *el-Keşşâf* adlı eseri ile Fahreddin er-Râzî'nin (ö.606/1210) *Mefâtihu'l-Gayb*'i gösterilse de, onlardan üç asır önce yaşayan Mâtürîdî'nin *Te'vilâtu'l-Kur'an*'ı bu alanda ilk tefsir olmayı hak etmektedir.

İslâm'ın tevhid anlayışına zarar gelmemesi için büyük gayret sarfeden Mâtürîdî, hem bölgede yaygın olan İran, Çin ve Hint dinleriyle, hem de Bâtiniyye, Mu'tezile ve sapkın fırkalarla mücadele etmiştir. Dinin doğru anlaşılması ve dini ihyâ etmek gayesiyle akıl vahiy bütünlüğü içerisinde büyük gayret sarfederek dini hurafelerden temizlemiştir. Allah'ın seçtiği kişilere verdiği kerâmet ve mevhibelere nail olan Mâtürîdî, dinin hakikatlerini ve bunların içerisinde gizli ince manaları araştırmış, derin hikmetleri ortaya çıkarmaya çalışmıştır.¹⁰ Onun bu çalışmalarını Harezmi'de isyan edecek kadar güç kazanan İsmâîlî-Bâtınîlere karşı Sâmânîlerin hem ilmî ve kültürel, hem de siyasî ve askerî olarak sürdürülen mücadelesinin ilmî bir parçası olarak değerlendirmek mümkündür.

Mâtürîdî, Hz. Peygamber (sav) tarafından tercih edilen ve âlimin temel özelliği olan yaşanabilir zühd, verâ ve takvâyı hayatına düstur edinmiştir. Mütevazı bir şahsiyete sahip olan Mâtürîdî, dindar ve erdemli bir âlimin çağındaki güzel bir örneğidir. Hocası Ebû Nasr el-İyâzî, gazilerin, âlimlerin ve şeyhlerin her Cuma kendilerine mahsus kıyafetleriyle ata binerek Semerkant çarşılarında görünmelerini istediğinde arkadaşlarından Ebû Bekir b. İsmail, Ebu'l-Hasan el-Ferrâ ve Ebû Nasr b. İbrahim ile birlikte halktan biri gibi giyinip ata binmeden yürüyerek Cuma'ya gitmiştir.¹¹ Hocası tarafından istenen böyle yapmacık bir davranışın ahlâkî olmadığı kanaatinde olan Mâtürîdî, ilimle siyaset arasındaki dengeyi koruma ve bir

¹⁰ Ebu'l-Muîn en-Nesefî, *Tabsıratu'l-Edille fî Usûliddîn*, tahkik: Hüseyin Atay, Ankara 1993, c. I, s. 338.

¹¹ Şükrü Özen, "Mâtürîdî ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşliliği Meselesi", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, MÜFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 543.

devlet yöneticilerinden bir beklenti içerisinde olmadığını vurgulama bağlamında ulemâ kıyafeti giymemiştir. Böylece o, asıl olanın ilim amel bütünlüğü içerisinde, alçakgönüllü davranış sergilemek olduğunu bilfiil göstermiş, dolayısıyla düşüncesi ameliyle örtüşen tutarlı bir davranış sergilemiştir. Onun bu davranışı ilk dönem zâhidlerinin Sultan kapısından uzak durma anlayışını hatırlatmaktadır.

Semerkant'ta gösteriştan uzak ve yaşanabilir bir zühd ve takvâ hayatını tercih eden Mâtürîdî'nin şahsiyetinin oluşmasında, dünyaya değer vermeyen, makam ve mevki sahiplerinden uzak duran ilk devir zâhidlerinin etkisi belirgindir. Din ile dünyayı imar etmekten kaçınan bu zâhidler, Allah rızasını her şeyin önünde tutmuşlardır. Allah'ın ve kulların haklarını yerine getirmede son derece titiz davranmışlardır.

Mâtürîdî'nin öncülerinden Hasan-ı Basrî ve Ebû Hanife başta olmak üzere birçok âlim ilim adamlarının içine düştükleri en önemli problemin din ile dünyayı imar etmek olduğunu belirterek, din ve ilim sayesinde kazanılan itibarın dünyalık için harcanmasını hoş karşılamamışlardır. Gerçek bir âlimin verâ sahibi, zâhid, kendisinden üstün olanları kıskanmayan, düşük olanları da hakir görmeyen ve öğrettiğine karşılık dünya malı almayan kişi olduğunu belirtmişlerdir. Nitekim Fudayl b. İyaz (187/803), ilmi bir ilaç, mal ve mülk sevgisini dinin hastalığı ve ilmin en büyük düşmanı olarak görmüş, din ile dünyayı imar ederek hastalığı kendine çeken bir âlimin başkasını tedavi etmesinin mümkün olmadığını vurgulamıştır.¹² Zahid ve verâ ehli bir kimse olan Abdullah b. Muhayriz (ö.?), bir elbise satın almak için bir dükkâna girdiğinde kendisini tanıyan müşterilerden biri dükkân sahibine "Bu Abdullah b. Muhayriz'dir. Ona kolaylık göster," deyince, "Biz paramızla alıyoruz, dinimizle değil,"¹³ diyerek kızıp dükkândan çıkmak suretiyle güzel bir ahlâk dersi vermiştir.

Bu davranışlarda ve sözlerde görülen zâhidlik, dürüstlük ve samimiyet yaşanabilir dindarlığın temel ölçüsüdür. Bu vasıflara sahip olan ve ilim amel bütünlüğü içerisinde yaşayan İmam Mâtürîdî, XXI. yüzyıl Müslümanlarının örnek alabilecekleri erdemli bir âlimdir.

2. İmam Mâtürîdî'nin Ahlâk ve Dindarlık Anlayışı

Bilgelik ve erdemler açısından sürekli bir yenilenme içeren İslâm ahlâkı, sadece seçkinlerin ya da dinî bir grubun ahlâkı değildir. Aksine maddî, zihnî ve ruhî bakımlardan her seviyedeki insanın arzularını ve endişelerini dikkate alarak içinde bulunduğu durumdan daha güzel olana doğru yükselme imkânı sağlayan bir ahlâktır. Herkesin yapabileceği, yaptığında fazilet ve kemal kazandıran iyilikler vardır. Bunun gerçekleş-

¹² Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kütüb'îl- İlmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1988, c. VIII, s. 112.

¹³ İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, Haydarabad-Dekkan 1356 h., c. IV, s. 206.

mesi için öncelikle akli doğru kullanmalı, bilerek ve severek Allah'a inanmalı, kötülüklerden nefret etmeli, kalbi Allah sevgisi ile huzura kavuşturmalıdır. Erdemli bir müminin sahip olması gereken vasıflar Kur'an'da şöyle özetlenir: Mümin namazını huşû ile kılar. Zekâtını zamanında öder. Faydasız ve boş şeylerle uğraşmaz. Irz ve namusunu korur. Emanete hıyanetlik etmez. Söz verdiğinde yerine getirir. Affeder ve bağışlar. Kötülüğe iyilikle karşılık verir. Ayıp ve kusurları araştırmaz. Gıybet ve dedikodu yapmaz. Kin gütmeyen ve haset etmez.¹⁴ “Sizi her türlü aşırılıktan uzak, adaletli ve dengeli bir toplum kıldık.”¹⁵ ayeti doğrultusunda adalet ve erdemleri şahsında toplar. “Siz insanlar için (örnek bir toplum olmak üzere tarih sahnesine) çıkarılmış hayırlı bir toplumsunuz. İyiliği emreder, kötülükten alıkoyarsınız. Allah'a bütün kalbinizle inanıp güvenirsiniz.”¹⁶ ayetini rehber edinerek iyilikleri yapar, kötülöklere engel olur. Çünkü Allah inancı, insana hem ahlâk ve erdemlerden zevk almayı öğretir, hem de hatalarının farkına varıp pişmanlık duyarak Allah'tan bağışlanma dileme imkânı verir. Ahlâk seviyesi yükselen kişi, çıkar kaygılarından uzaklaşır ve fedakârlığı öğrenir. Allah rızasının dışında hiçbir gaye düşünmez ve feragatle iş yapmaya başlar.

Mâtürîdî'ye göre ahlâk; duyu, akıl ve mizaçla bilinen, doğruluğu sahih haberle tasdik edilen ve insanı ebedî saadete ulaştıran kurallar bütünüdür.¹⁷ Bu davranışlar, insanın iradesiyle ve severek yapılırsa ahlâkî olmaktadır. Ahlâkî bilgiyi akıl ve nas bütünlüğüne bağlayan Mâtürîdî, aklın iyi gördüğü ve çeşitli delillerle iyi olduğu bilinen şeyleri maruf, içinde kötülük bulunan ve aklın hoş görmediği, kötülüğü hakkında deliller bulunan her şeyi münker olarak tanımlar. Bu bağlamda İbn Abbas'ın “insanların en hayırlısı insanlara en çok faydası dokunandır.” sözünü aktarır, hayırlı toplum olmakla insanlara iyilik yapmak arasında bir bağ kurar ve “Lâ ilâhe illallah” kelime-i tevhidinin en büyük iyilik olduğunu belirtir.¹⁸ Çünkü kelime-i tevhid, insanı cennete sokan büyük bir sözdür. Böylece Mâtürîdî, Allah ile kul arasındaki ilişkide korku ve otoriteyi değil, sevgi ve saygıyı esas almaktadır. Allah'ın büyüklüğünü ve gücünü anlayan kişinin O'nunla sevgi ve saygı temeline dayanan samimi bir ilişki kuracağını ifade eden Mâtürîdî'nin bu yaklaşımı, hem insanın, hem de Allah'ın haklarına saygıyı içermektedir. Eğer insanın ahlâkî özgürlüğü göz ardı edilirse, ahlâkî bir varlık olması da kabul edilmemiş olur.

İmam Mâtürîdî'nin mensubu olduğu kelâm ilminde ahlâk, daha çok kader meselesi ve insanın fiilleri (efâlül-ıbâd) ile ilgilidir. Mâtürîdî, kader

¹⁴ Müminün, 23/1-10.

¹⁵ Bakara, 2/143.

¹⁶ Âli İmrân, 3/110.

¹⁷ Geniş bilgi için bkz. Sami Şekeroğlu, *Mâtürîdî'de Ahlâk Problemi*, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 2007.

¹⁸ Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, hazırlayanlar: Bekir Topaloğlu ve diğerleri, Mizân Yayınevi, İstanbul 2005-2010, c. II, s. 388-389.

inancı ile ilgili olarak insanın irade hürriyeti, yükümlülük ve sorumluluğu, ceza ve mükâfatın meşruiyeti iyi ile kötünün bilinmesi ve görevlerin yerine getirilebilmesi için yeterli bir güce sahip olmayı şart koşar. İnsanın bütün fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu fakat bu yaratmanın hikmetin dışında olmadığını belirten Mâtürîdî'ye göre Allah'ın fiillerinin hikmete uygun olması Allah açısından bir zorunluluk değildir. İnsanın yaptığı fiiller itaat ve isyan, iyilik ve kötülük gibi ahlâkî nitelikler, ceza ve mükâfat gibi unsurlar taşıması yönüyle insana nispet edilir. İnsan zıt ahlâkî değerlere sahip fiillerden birini veya ötekini seçme hürriyetine sahiptir ve psikolojik olarak bu hürriyetinin farkındadır. Allah'ın fiilleri hayır ve şer diye isimlendirilemediği için insanın fiilleri taşıdıkları iyi ve kötü, hayır ve şer gibi ahlâkî nitelikler bakımından Allah'ın kazası olamaz. Bu bakımdan kaza ve kader inancı insanın yaptığı kötülükler için bir mazeret teşkil etmez.¹⁹

İman ile ahlâkîlik arasında bir bağ kuran Mâtürîdî'ye göre iman, kalp ile tasdiktir. Sadece dil ile ikrar Kur'an bütünlüğü içerisinde yeterli değildir. Şayet dil ile ikrar eden iman etmiş sayılsaydı, Yüce Allah imanı içselleştirmeyen bedevileri ve Müslüman görünen münafıkları kınamazdı. İnanmış gibi görünmeyi Allah'ı kandırma çabası olarak değerlendiren Mâtürîdî, bunu dindarlık ve ahlâkîlik açısından tehlikeli bulur. Ona göre iman Allah'ın birliğini, azametini, güç ve kudretini bildikten sonra ona kalple inanmaktır. Sadece Allah'ın varlığını ve birliğini bilmeyi iman açısından yetersiz bulan Mâtürîdî, kalbin onayını şart koşar. Dolayısıyla marifeti iman için yetersiz fakat gerekli görür.²⁰ İmanı kalbin tasdikî şeklinde tanımlayan Mâtürîdî, amelleri bu anlayışa uygun olarak imana dâhil etmez. İmanı asıl, amelleri fûru' olarak değerlendirmekle birlikte iman gereği olduğundan amellerin yapılmasını şart koşar. Allah Teâlâ'nın farz olan amelleri yapmayanları tehdit etmekle birlikte onları mümin saymasını,²¹ amellerin imandan ayrı olduğunu göstermesi açısından önemli bulur.²²

Mâtürîdî, Müslümanların ahlâk ve dindarlık örneği olan Hz. Muhammed'in (sav), Allah'ın düşmanlarına ve dostlarına, büyüklere ve küçüklere, âlimlere ve cahillere, insanlara ve cinlere karşı güzel davranış sergilediğini ve bu yöntemi de Kur'an'dan öğrendiğini ifade eder. Yüce Allah'ın peygamberine "*affi benimse, iyiliği emret*" tavsiyesinin bu bağlamda dikkat çekici bir örnek olduğunu belirtir. Böyle bir davranışı herkesin yapamayacağını, ancak büyük bir ahlâk ve erdem sahibinin yapabileceğini vurgular. Bu ahlâkın ve erdemlerin kolay kazanılmadığını ifade

¹⁹ Ebû Mansur Muhammed el-Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, çeviren: Bekir Topaloğlu, 6. Baskı, İstanbul 2014, s. 338 vd..

²⁰ Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 565 vd, 591.

²¹ "*Erkek olsun kadın olsun mümin olarak salih amel işleyenler cennete gireceklerdir ve zerre kadar haksızlığa uğramayacaklardır.*" Nisâ, 4/124.

²² Mâtürîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, s. 504, 536, 576.

eden Mâtürîdî, Yüce Allah'ın bazen peygamberini uyarıp ikaz ettiğini ve ahlâkı yaşanır hale getirdiğini ifade eder. Hz. Peygamber'in de zorluklara ve sıkıntılara bu ahlâk sayesinde göğüs gerip tahammül ettiğini vurgular.²³ Çünkü Hz. Peygamber'in olur olmaz sözlere aldırılmaması, özellikle bilmeden yapılan davranışlara tahammül etmesi, onun şahsında yaşayan Kur'an ahlâkının²⁴ bir gereğidir. Ancak onun da bir insan olduğu unutulmamalıdır. Bazen o da kendi şahsı için olmasa da, yüzünü asarak ya da ekşiterek memnuniyetsizliğini göstermektedir. Ancak peygamberinin böyle davranmasını sahip olduğu ahlâka uygun bulmayan Yüce Allah onu şöyle ikaz eder: “*Âmânun kendisine gelmesinden dolayı yüzünü ekşitti ve geri döndü. Sana onun halini kim bildirdi! Belki de o temizlenecek yahut öğüt alacak da o öğüt kendisine fayda verecek!*”²⁵

Allah, insanın fitratına kendisine iyilik yapan ve çeşitli nimetler verene karşı teşekkür etme duygusunu yerleştirmiştir. Çünkü insanların ilgisini çekmede ve kalplerin sevgisini kazanmada iyilik yapmak çok etkilidir. Kötülük yapmak ve katı kalplilik ise halkı insanın kendinden soğutur ve uzaklaştırır. Bu bakımdan zalimlere af ve müsamaha yoluyla yaklaşarak onların katı kalplerinin yumuşaması sağlanmalıdır. Mâtürîdî bu bağlamda Allah Resûlü'nün zalimlere karşı af ve müsamaha ile, ahlâksızlardan ve cahillerden uzak durmakla, müminlere karşı kibar, nazik ve rıfkla muamele etmekle emrolunduğunu belirtir. Çünkü maruf, her türlü iyilik demektir. Bu da güzel ahlâktır. Yani Allah, peygamberinin güzel ahlâkı yaşamasını ve insanları bunu yaşamaya davet etmesini istemiştir. Nitekim Abdullah b. Zübeyr bu ayetin, insanların ahlâkını güzelleştirmek üzere nazil olduğunu ifade etmiştir.²⁶ İnsanların ya da düşmanların yaptıkları kötülöklere karşı tahammül etmek ve sabretmek, üstelik onlara iyilik yapmak herkesin yapabileceği bir şey değildir. Ahlâkın zirvesi olan bu davranışı nefsini dizginleyerek kararlı bir şekilde kötülöklere sabreden kişiler başarabilir.²⁷ Zira sabır, Allah'a ibadete devam etme konusundaki kararlılık, günah işlememek için kendini tutmak, bela ve musibetlere karşı dayanıklı olmaktır.²⁸

İnsan nefsinin nazarî, amelî ve hareket ettirici olmak üzere çeşitli güçleri vardır. Bunlardan nazarî güç düzgün ve mutedil olursa hikmet adını alır. Amelî güç düzgün ve mutedil olursa adalet, muharrike gücü terbiye edilerek güzelleştirilip mutedil davranışlar yaparsa iffet, öfke gücü kontrol altına alınıp makul bir davranış sergilerse cesaret olarak isimlendirilir. Dolayısıyla hikmet, adalet, iffet ve cesaretin aşırılığa kaçan durum-

²³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XVI, s. 10-11.

²⁴ Bkz. Enbiya Yıldırım, *Din ve Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007, s. 213 vd.

²⁵ Abese, 80/1-4.

²⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. VI, s. 145-146.

²⁷ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIII, s. 133-135.

²⁸ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. II, s. 522.

ları reziletleri oluşturur. Hikmetin ifratı kurnazlık, tefriti ahmaklık; adaletin zıttı zulüm; iffetin ifratı günahkârlık, tefriti şehvet donukluğu; cesaretin ifratı saldırganlık, tefriti ise korkaklıktır.²⁹ Bilgi anlamı da verilen hikmetin zıttı cehalet, cesaretin zıttı korkaklık, iffetin zıttı hayâsızlık, adaletin zıttı ise zulümdür.

Güzel ahlâkın diğer kısımları, bu erdemlerin içerisinde mütalaa edilmektedir. Örnek olarak hikmet; zekâ, çabuk anlama, zihin açıklığı, iyi düşünme ve kolay öğrenmeyi içerisinde barındırır. Cesaret; gayret gösterme, sebat etme, hilm, tahammül, tevazu ve şerefli olma duygusunu içerir. İffet; merhamet, af, sabır, kanaat, vakar, verâ', cömertlik, kerem, isâr ve mertlik gibi erdemleri kapsar. Adalet ise; sadakat, vefâ, ülfet, şefkat, mükâfat, sıla-i rahim, teslimiyet, tevekkül ve ibadetleri içerir. Ancak erdemlerle bunlara benzeyen reziletler karıştırılmamalıdır. Çünkü bunlardan bir kısmına aşırı şekilde önem vermek onları erdem olmaktan çıkarıp reziletler içerisine sokmaktadır. Nitekim cömertlik ve cesaret iyidir ama bunların aşırısı olan savurganlık ve saldırganlık kötüdür. Aynı şekilde tevazu iyidir fakat aşırısı olan zillet/alçaklık kötüdür.³⁰

Dindarlık ve ahlâk anlayışını Kur'an ve Sünnet odaklı oluşturan Mâtürîdî, nazari ahlâkla amelî ahlâkı bir bütün olarak değerlendirir. Bir şeyin iyi ve güzel, adaletli ve hikmetli olduğunu bilmeyi ahlâk açısından yetersiz bulur ve bunların davranışta görülmesi gerektiğini belirtir. Bu kısımda onun ahlâk anlayışını adalet, ihsan, birr, takvâ, hikmet, iffet, riya, kibir ve haset kavramları çerçevesinde açıklamaya çalışacağız.

2.1. Adalet

İslâm dini, iman esasları, ibadetleri ve ahlâk prensipleriyle bir bütündür. Dindar da iman, ibadet ve ahlâkı içselleştiren dürüst ve erdemli kişidir. Cibril hadisi olarak meşhur olan bir hadiste vurgulandığı gibi³¹ dinin ruhu İslâm, iman ve ihsan olarak üç boyutlu bir yapıya sahiptir. Bunlardan birinin eksikliği kemâle ulaşmaya engeldir. Mâtürîdî'nin çağdaşı Tirmizli Ebû Bekir el-Verrâk'ın (ö.320/932) da belirttiği gibi, "Fıkıh ve zühd olmaksızın kelâm ilmi ile yetinen kişi zındıklığa düşer. Kelâm ve fıkıh ilmi olmaksızın zühd ile iktifa eden bidatçi olur. Zühd ve kelâm ilmi olmadan fıkıh ilmi ile yetinen de fâsık olur. Bu ilimlerin hepsini öğrenen ve bildiği ile amel eden kişi kurtuluşa erer."³² Dolayısıyla bu üç unsurdan birinin diğerlerinden ayrı düşünülmemeyeceği açıktır. Dindarlık ve ahlâkîlik açısın-

²⁹ Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, Mısır 1957, c. III, s. 88-89.

³⁰ Ayşe Sıdıka Oktay, *Kınaltzâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alâî*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005, s. 170 vd.

³¹ Buhârî, İman 37; Müslim, İman, 1.

³² Ebû Abdurrahman es-Sülemî, *Tabakâtu's-Süfiyye*, tahkik: Nureddin Şerîbe, Mısır 1986, s. 224; Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb*, (*Hakikat Bîlgisi*), hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları 1. Baskı, İstanbul 1982, s. 211.

dan her biri gereklidir. Aksi takdirde denge bozulur ve adalet ortadan kalır.

Mâtürîdî, bir şeyi layık olduğu yere koymanın adalet,³³ bir şeyi konulması gereken yere koymamayı ise zulüm olarak tanımlar.³⁴ Adalet, Rablığı ve kulluğu yerine koymaktır. Aynı şekilde Rablığı ve ilahlığı Allah'a tahsis etmek olan tevhid de adalettir. Bu nitelikleri başkasına verip şirk koşmak ise zulümdür. Yerde ve göklerde bulunan her şeyin yerli yerinde olmasından dolayı Allah'a zulüm isnat edilemeyeceğini vurgulayan Mâtürîdî, insanların, birinin hakkını onu hak etmeyen başka birine vermeleri sebebiyle zalim olduklarını ifade eder. Birbiriyle yarışmasına insanlara zulmeden ve haram yiyip günah işleyen kimselere engel olmak gerektiğini belirterek, bu duruma engel olmayan âlim ve âriflerin onların günahına ortak olduklarını söyler. Gayri meşru davranışlara engel olmayanların günah işleyenler kadar günaha girmiş olacaklarını vurgulayarak toplumda ahlâksızlıkların önlenmesi için âlimlerin daha dikkatli olmasını lüzumlu görür.³⁵

Zenginlik ve fakirliğin bir imtihan olduğunu belirten Mâtürîdî, bunun Allah'ın adaletine uygun olduğunu belirterek, hem zengin hem de fakirin eşit olduklarını ifade eder. Bunlardan birinin diğerine dindarlık açısından bir üstünlüğünün olamayacağına dikkat çeken Mâtürîdî'ye göre fakir; darlık, sıkıntı ve sabırla, zengin ise genişlik, selamet ve şükürle imtihan edilmektedir. Fakirliğinden dolayı isyan etmeyerek sabırla hareket eden ile sahip olduğu zenginliğin şükürünü sadakalarla ve iyiliklerle yerine getiren kişi arasında fazilet açısından bir fark yoktur.³⁶ Bu bakımdan bunlardan birinin üstünlüğünü savunmak boş sözdür. Bu bağlamda sahabenin zenginlerinden Ebû Bekir, Osman b. Affan ve Abdurrahman b. Avf zengin şükredenlere, Bilal-i Habeşî, Ebû Zer ve Suheyb-i Rûmî fakir sabredenlere örnek verilebilir.

Mâtürîdî, "*Kötülüğün cezası misli kadar kötülüktür. Fakat her kim affedip arayış düzeltirse onun da ecri Allah'adır...Herkim sabreder ve suçu örterse, işte bu davranış büyük işlerdendir.*"³⁷ ayetlerini açıklarken insanın kendisine yapılan bir kötülüğe karşılık vermesinin, öcünü almasının hakkı olmakla birlikte böyle bir durumda af ve müsamaha yolunu seçmesinin daha faziletli olduğunu vurgular. Zulme uğrayan bir insanın hakkını aldığı zaman karşılığını almış olacağını, ancak eziyetlere sabrederek ve zulmü affederek büyük bir işi başaracağını ve bu davranışın mükâfatını Allah'ın vereceğini ifade ederek affetmeyi önemser.³⁸

³³ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. VIII, s. 176.

³⁴ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. II, s. 387.

³⁵ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 265-266.

³⁶ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IX, s. 251; c. XI, s. 436-437.

³⁷ Şûrâ, 42/40, 43.

³⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XIII, s. 204-206.

İnsanın çocukları arasında adaleti gözetmesi gerektiğini belirten Mâtürîdî, çocuklarından herhangi birini diğerlerinden daha fazla sevmesini tabii olarak görür ve adalete aykırı bulmaz. Hz Yakub'un Hz. Yusuf'a olan sevgisinde de görüldüğü gibi, bu, en küçük çocuksa bundan kaçınmanın mümkün olmadığını belirtir. Çünkü insanın küçük çocuklara karşı bir zaafı vardır. Aynı şekilde insanın çocuklarına zulmetmeksizin, içlerinden birine ya da bazılarına daha fazla ikramda bulunmasını da normal karşılar.³⁹ Bu tür davranışlar ahlâkı zedelemeyiz.

2.2. İyilik ve İhsan

Kur'an'ın vurguladığı ahlâkîlik ve dindarlık dört terimde toplanabilir. Bunlardan ikisi iyi ve güzel, ikisi ise çirkin ve kötü ahlâkı özetlemektedir. Bu terimler "*Birr ve takvâda birbirinizle yardımlaşın, günah ve düşmanlıkta yardımlaşmayın.*"⁴⁰ ayetinde bir arada kullanılmıştır. Mâtürîdî'ye göre bu terimlerden birr, iyi ve güzel olan her şeyi içinde barındıran, bütün hayırları kapsayan bir isimdir. Takvâ ise her türlü kötülüğü terketmektir. Bunların karşıtı her türlü kötülükleri kapsayan ism (günah) ve udvân (düşmanlık) terimleridir.⁴¹ Dolayısıyla birr kelimesiyle ifade edilen dindarlık, sadece kibleye dönüp namaz kılmaktan, sarık takıp cübbe giymekten ibaret değildir. Kur'an'da da vurgulandığı gibi dindarlık; Allah'a, meleklerle, kitaplara, peygamberlere ve âhiret gününe inanmak; namaz, oruç, zekât ve hac gibi ibadetleri yapmak, sevdiği mallardan akrabaya, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara vermek; söz verdiğinde sözünde durmak, darlık ve sıkıntıda, hastalıkta ve savaşta sabretmek, özü sözüne, sözü davranışına uygun dürüst ve samimi olmaktır.⁴² Ayette birr kelimesinin muhtevasının oldukça geniş tutularak herhangi bir sınırlamaya tabi tutulmaması, iman, ibadet ve ahlâk çerçevesindeki her şeyi içine almasından kaynaklanmaktadır. Dolayısıyla dindarlık; kalpteki doğruluk ve dürüstlüğü'nün samimi bir şekilde ibadetlere ve davranışlara yansımalarıdır.

Mâtürîdî'ye göre birr kelimesiyle ifade edilen dindarlık, kalpte Allah'a itaat duygusunun yerleşmesi ve organların bu duyguya uygun hareket ederek doğrulamasıdır. Dili ile Allah'ı zikrederken kalbi ile dünyaya dalmamaktır. Kendisi ihtiyaç içinde olsa bile yoksullara severek ve gönülden yardım etmek, yaptığı yardımlara bir teşekkür beklentisi içerisinde olmamaktır. Darlık ve sıkıntılı zamanlarda sabırlı olmaktır. Ahde vefayı prensip haline getirip Allah'ın ve kulların haklarını yerine getirmektir. Birri bütün hayırların ve iyiliklerin en mükemmel şekli, takvâyı ise bütün şerhlerin ve çirkinliklerin terkedilerek bir daha yapılmaması olarak tanımlayan Mâtürîdî, birr ile takvânın birbirini tamamlayan ahlâkî faziletler

³⁹ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. V, s. 276.

⁴⁰ Mâide, 5/2.

⁴¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 139-140.

⁴² Bakara, 2/177.

olduğunu ve birlikte dindarlığı oluşturduğunu belirtir.⁴³ Bu bakımdan insan iyilik yaptığında faydasının, kötülük yaptığında da zararının kendisine olduğu şuuruyla hareket ederse ahlâklı davranmış olur. Allah'ın verdiği çeşitli nimetlerin şükrünü eda eden kimse bunu başkası için değil kendi yararına yapar. Sapkınlığı seçen kişinin yaptığı kötülüğün zararı da kendisine dokunur. Dünyada sorumluluk bireysel olduğu için hiç kimse başkasının günahını yüklenemez.⁴⁴ Bu da ahlâkiliği ortaya çıkarır. Çünkü ahlâk yaşandığında anlamlı olur.

Birr kelimesi ile yakın bir anlam örgüsüne sahip olan ihsan ise, başkasına iyilikte bulunmak ve yaptığı işi güzel yapmaktır. İhsan, insanın nefsinin Allah'a ibadette kullanması, davranışlarını teslimiyet ve tevekkülle yapması, inancında samimi olması demektir.⁴⁵ İnsan neyi nasıl ve niçin yapacağını bilerek ve severek davranış sergilerse ihsan mertebesine yükselir. İnsanın Allah'a karşı hissettiği derin sevgi ve saygı, Allah'ı görüyormuş düşüncesi ve O'nun huzurunda olduğu şuuruyla yaptığı ibadetler ihsan mertebindedir. Kusursuz dindarlık makamı olan bu mertebe bazı ayetlerde beyan edilmiştir. Bu bağlamda peygamberler "muhsinler" olarak nitelendirilerek,⁴⁶ onların kusursuz dindarlığı temsil ettiği vurgulanmıştır. Ayrıca hilim erdeminden kaynaklanan fedakârlık, öfkeyi yutmak, affetme, müsamaha ve hoşgörü, sabır ve tahammül, aşırılıktan kaçınmak ve orta yolu tercih etmek, kararlılık, cesaret ve cömertlik gibi hasletler de ihsan teriminin kapsamına girmektedir. Dolayısıyla sevgi ve sosyal boyutlarıyla ihsan, iyi ve erdemli insanın içinde bulunan iyilik yapma isteğidir. Muhsin ise ahlâkî ve estetik duyarlılığı gelişmiş, iyiliği ve güzelliği davranış haline getiren erdemli kimse olmaktadır.

İhsanın kul ile Allah ve kulun diğer insanlarla ilişkilerini kapsayan iki boyutu olduğunu belirten Mâtürîdî'ye göre ihsan, Allah'ı görüyormuş gibi davranış sergilemek, kendisi için sevdiğini başkaları için de sevmektir. Mâtürîdî, kâfiri ebedî azaptan kurtarma isteği olması sebebiyle savaşta düşmanları öldürmeyi de ihsan kapsamında değerlendirir. Çünkü görünüşte savaş azap gibi görünse de, gerçekte bir rahmet ve nimettir. Zira savaş neticesinde birçok insan Müslüman olmuş ve rahmete kavuşmuştur. Aynı şekilde başa gelen bela ve musibetler de görünüşte zulüm gibi görünse de, bunları sabır ve metanetle karşılayanlara sevap verildiği için gerçekte nimet ve rahmettir.⁴⁷

⁴³ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. I, s. 316-318.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. VII, s. 231, 242.

⁴⁵ Hanefî Özcan, "Mâtürîdî'ye Göre İman-İslam ve İhsan' ve 'Küfür' İlişkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: VIII, İzmir 1994, (s. 179-205), s. 190.

⁴⁶ En'âm, 6/83-84; Sâffât, 37/80.

⁴⁷ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. VIII, s. 176-178.

İhsan teriminin ilim ve marifet anlamına da geldiğini belirten Mâtürîdî, muhsini de güzel ile çirkin arasındaki farkı bilen ve güzel iş yapan ârif olarak tanımlar.⁴⁸ Ona göre muhsin, bu bilgelikle Allah'a karşı ibadetlerini yapan ve günahlardan sakınan, kullara iyilik yapan erdemli kişidir.⁴⁹ Dolayısıyla ona göre adalet terimiyle aralarında çok yakın bir bağ bulunan ihsan, Allah'ı görüyormuş gibi davranış sergilemek, kendisi için istediğini başkaları için de istemek, bela ve musibetleri bir nimet ve rahmet olarak görüp lütuf ve kahır arasında fark görmemektir.⁵⁰

Mâtürîdî'ye göre, Allah rızık dilediğine bol, dilediğine az verir. Rızık çok verdiği kişinin iyi ve sâlih, ibadetlerinde devamlı olmasını ve katında üstün bir mevkide bulunmasını şart koşmaz. Allah'ın ikramları ve ihsanları kişinin dindarlığı ve ahlâkı ile ilgili değildir. Az rızık verdiği kişinin eşkıya, cani ve günahkâr olması gerekmez. Bu bir imtihan olduğuna göre muttakî bir mümin fakirlik içinde kıvranırken, bela ve musibetlerle başa çıkmaya çalışırken, birçok insana dünyayı zindan eden bir zalim müreffeh bir hayat sürebilir. Önemli olan fakirliğin ve zenginliğin bir imtihan olduğu gerçeğini kabullenerek hallerin değişebileceğini düşünüp her an Allah'a olan muhtaçlığın farkındalığını yakalayabilmektir.⁵¹ Bu yüzden güç zehirlenmesine yol açan, ferdin düşüncesini bulandıran dünya nimetlerine karşı dikkatli olmak gerekir.

İhsan ve adaletin daha çok pratik bir amaç taşıması bu iki terimin ahlâki yönlerinin daha önemli olduğunu gösterir. Bu bakımdan ihsanı ahlâk olarak da isimlendirmek imkân dâhilindedir.

2.3. Takvâ

Mâtürîdî'ye göre takvâ (ittikâ), Allah'ın emir ve yasaklarının tümüne itaat etmek, O'na muhalefet etmemektir. İnsanın Allah'ın büyüklüğünü, lütfu ve ihsanı ile azabını ve intikamını hatırlaması kendisini takvâya götürür. Allah'ın azametini hatırlamak insanın kendi acizliğini ve değersizliğini anlayarak Allah'a muhalefet etmesini önler. Allah'ın ihsan ettiği nimetleri düşünmek Allah'tan utanmayı sağlayıp yasak olan şeyleri yapmasının önüne geçer. Allah'ın azabını ve intikamını hatırlamak ise bunlardan sakınmayı sağlar. İnsan, dünyaya geldiği günden içinde bulunduğu zamana kadar yaptığı davranışları düşünüp bunların muhasebesini yaparak, şehvî arzularını frenleyip sonu gelmez hayallerinin esiri olmadığı takdirde, müttakîler içerisine girmesi kolaylaşır.⁵² Bunların yanı sıra, darlık ve bolluk zamanlarında muhtaçlara yardım etmek, üzüntülü ya da kızgın olduğu durumlarda öfkeyi yenmek, kendisine haksızlık yapanları

⁴⁸ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. II, s. 426, 445.

⁴⁹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 289.

⁵⁰ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. VIII, s. 177-179.

⁵¹ Mâtürîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XII, s. 352

⁵² Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. II, s. 419-420, 423.

affetmek, görevi olmadığı halde bilgi ve hikmet gereği iyilik yapmak da insanı takvâya ulaştırır. Takvâ sahiplerinin aklın kötü gördüğü ve çirkin bulduğu bazı şeyleri yapmaları, Allah'a tam bir teslimiyet göstermemeleri sebebiyledir. Onların böyle davranmaları aslında kendilerine bir zulümdür. Bu yüzden onlar yapmamaları gereken bir işi yaparak kendilerine zulmettiklerinde, hemen Allah'ı hatırlayıp günahlarının bağışlanmasını isterler.⁵³

Mâtürîdî, “Allah’a ve Resûlü’ne itaat ediniz ki merhamet edilesiniz.” ayetinden hareketle Allah’ın emir ve yasaklarına, peygamberinin sünnetlerine itaat etmenin ahlâkî bir gereklilik olduğunu ifade eder. Ona göre Müslümanların kendilerine kötülük yapanı affetmeleri, kötülüklerini ve hatalarını yüzlerine vurmamaları, onların bu davranışlarını bilmezlikten gelip hoşgörülle yaklaşmaları büyük bir erdemdir.⁵⁴ Ahlâk ile takvâ arasında irtibat kuran Mâtürîdî, müttakilerin vasıflarını güzel ahlâkın prensipleri olarak değerlendirir. Bu bağlamda takvânın Allah’ın azameti, yüceliği ve celâlini düşünerek saygı ve korkuyla Allah’ın ve kulların haklarını yerine getirmek olduğunu belirtir. Allah’ın emir ve yasaklarına muhalefet etmemek, kendisinin acizliğini düşünmek, Allah’ın verdiği nimetlerin büyüklüğü ve çokluğu karşısında kendisinin muhtaçlığını dile getirip, edepli ve hayâ ederek davranış sergilemek olduğunu ifade eder.⁵⁵ Kısacası, Mâtürîdî’ye göre insanın yaratılışından ölümüne kadar olan süreci düşünerek kalbi ile görmüş gibi davranması takvâyı anlamasını, şehvetlerden kurtulmasını daha da kolaylaştırır.⁵⁶ Ahlâklı ve erdemli dindarlar, genişlik ve bolluk, darlık ve sıkıntı zamanlarında sahip oldukları malları ihtiyaç sahiplerine verirler. Genişlik zamanlarında elindeki maldan başkalarına vermek kolaydır fakat sıkıntılı zamanlarda zordur. Önemli olan her iki zaman diliminde elindekini paylaşabilmektir. Allah’ın övdüğü bu infakı gerçek anlamdaki dindarlar yapabilir.

2.4. Hikmet

Mâtürîdî, hikmeti bir şeyi yerli yerine koymak ve hakkı sahibine vermek olarak tanımlamakla birlikte başka bazı anlamları da içerdiğini ifade eder. Bunların: Kur’an, Sünnet, Kur’an’ı anlayıp tefsir etmek, dinî konularda anlayış sahibi olmak, nübüvvet ve doğruya isabet etmek olduğunu belirtir.⁵⁷ Dolayısıyla dünya ve ahiretle ilgili hayırların tümünü kapsayan hikmet, bütün işleri dikkatli ve sağlam bir şekilde yapmak, bir şeyin hakikatine ulaşarak iyilikleri elde etmek ve kötülüklerden korunmak olarak

⁵³ Maturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. II, s. 425-426.

⁵⁴ Maturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. X, s. 124.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. XVI, s. 416-420.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. XVI, s. 423.

⁵⁷ Maturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. II, s. 188-189.

tanımlanabilir. Hakim de bu sayılanları yerli yerince yapan kişi olmaktadır.

Yaratılış gayesine uygun hareket eden ahlâklı ve dindar Müslüman ölçüsü, İsrâ⁵⁸ ve Ahzâb⁵⁹ surelerinde şöyle belirlenmiştir: İman esaslarına inanmak, İslâm'ın esaslarına inanmak ve yapmak, İbadet ve itaatte devamlı olmak, Ana babaya iyilik yapmak onlara sert ve kaba değil nâzik ve kibar davranmaktır. Akrabaya, yoksullara ve yolda kalmışlara yardım etmek fakat savurganlık yapmamaktır. Allah'ın verdiği nimetleri paylaşmada cimrilik yapmamak, toplumsal ahlâkı zedeleyen zinadan uzak durmak, ırz ve namusu korumak, iffetli olmak, haksız yere birini öldürmemek ve yetim malı yememektir. Söz verdiğinde ahde vefa göstermek, sözünde ve işinde dürüst ve dosdoğru olmaktır. Bilmediği bir konuda susmak, kendini beğenerek kibirlenmemek, zorluklara sabredip göğüs germek, daima Allah'ın huzurunda olduğu bilinciyle alçakgönüllü hareket etmek ve Allah'ı çok anmaktır. Bu vasıfları taşıyan müminler Allah'a verdikleri sözü yerine getirirler. Ahde vefa uğrunda canlarını bile verirler. Allah kendisine karşı sadakatli olan ve insanların haklarını yerine getiren böyle müminlere rahmetiyle muamele eder ve onlara büyük bir mükâfat verir.

Mâtürîdî, ahlâk prensiplerinin akıl ve hikmetle dolu olduklarını, aklını doğru kullananların bunların hikmetlerini anlayacaklarını vurgulamaktadır. Kötülüğe ve ahlâksızlığa götüren sebeplerin yasaklanıp insanın haddi aşmasının önüne geçilerek orta yolda, mutedil bir hayat yaşamasının yol haritasının çizildiğini ifade etmektedir. İnsanın bütün organlarının yaptıklarından sorumlu olacağına belirtildiğine dikkat çekerek kalp, göz, kulak, el ve ayakların kendilerine verilen nimetlerin şükrünü yerine getirmesinin ve yaptıklarının insanın sorumluluğu dâhilinde olduğunu vurgulamaktadır.⁶⁰ Yüce Allah'ın bu ayetlerde belirlediği emir ve yasakların akıl açısından kötülüklerinin meydana olduğunu ve bunları yapanların kendilerine zulüm edeceklerini ifade etmektedir. Nefse zulmetmeyi Allah'a tam teslimiyet göstermemek olarak anlayan Mâtürîdî, zulmü, bir şeyi gayesinin dışında kullanmak şeklinde tanımlamaktadır. Çirkin iş, aklın kötü ve nahoş gördüğü her şeydir.⁶¹ Bu bakımdan nefislerini Allah'a teslim etmeyenler, kötülükleri yapmada ısrarcı olanlar bir taraftan kendilerine en büyük zulmü yapmakta, diğer taraftan fitrata aykırı ahlâksız davranış sergilemektedirler.

Mâtürîdî'ye göre evrende yaratılan hiç bir şey boşuna yaratılmamıştır. *“Sizi boşuna yarattığımızı ve bize tekrar döndürülmeyeceğinizi mi sandı-*

⁵⁸ İsrâ, 17/22-39.

⁵⁹ Ahzâb, 33/35.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c. VIII, s. 249-277.

⁶¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtü'l-Kur'an*, c. XVI, s. 428-4.

nız.”⁶² “Biz gökyüzünü, yeri ve içindekileri boşuna yaratmadık.”⁶³ hitabı ilâhisi gereği her şey bir hikmete göre yaratılmıştır.⁶⁴ Allah insanı halife olarak yaratmış ve âlemin idaresini ve imarını ona vermiştir. Tıpkı bir kişinin bir ev yaptığında onu anlamsız bir şekilde boş bırakmayacağı gibi, Allah da âlemi ve insanı bir gaye için yaratmıştır. Dünyada Allah’ın dostu ile düşmanı, iyi ile kötü, şükreden ile nankörlük eden ayırt edilir.⁶⁵ Dolayısıyla akıl sahipleri için âlemdaki ve insanın kendindeki hikmetleri idrak ederek Allah’a iman edip nimetlerinden dolayı şükretmek ahlâkî bir görevdir. Hikmet dışına çıkmak ise alçaklık ve sefihliktir, yani ahlâksızlıktır.

2.5. İffet

Yüce Allah, iffete ve namusa iftira atma konusunda diğer konulardan daha ağır hükümler koymuştur. Mâtürîdî, bu hükümlerin, kötü duygu besleyenlerin beklentilerini boşa çıkarmaya ve cüretkârlıklarını engellemeye yönelik olduğunu belirtir. Buna ilave olarak iftira atanla iftira atan arasında oluşacak kin ve nefreti, intikam duygusunu ve düşmanlığı önlemek olduğunu ifade eder. Bu yüzden insan, bir Müslüman hakkında söylenen çirkin bir sözü, iftirayı kendisine söylenmiş gibi kabul ederek, kendisinin böyle bir fiili işlemediğini bildiği gibi, mümin kardeşinin de böyle bir çirkin davranışı yapmayacağını belirterek onun hakkında hüsn-i zan beslemelidir. İnsanın, hakkında bilgi sahibi olmadığı bir konuda ağzına geleni söylemesini ahlâksızlık olarak değerlendiren Mâtürîdî, İslâm dininin insanı ahlâksızlıktan ve çirkin işleri yapmaktan korumaya yönelik tedbirler aldığını, Müslüman bireyin de ahlâksızlığın yayılmasına engel olma görevi bulunduğunu belirtir.⁶⁶

İffet ve hayâyı zedeleyen zinanın akıl ve tabiat açılarından çirkin olması sebebiyle diğer suç ve günahlardan daha farklı olduğunu belirten Mâtürîdî, Müslüman bireyin zinayı fitrat gereği çirkin gördüğünü ve nefret ettiğini vurgular. Ancak bazı Müslümanların tabiatlarındaki şehvî arzuların baskın oluşu yüzünden nefislerine engel olamadıkları için zina yapmakla birlikte, bunların, karısının, kızının, annesinin ve kız kardeşinin başka biriyle zina yapmasına tahammül edemediklerini, dolayısıyla zinanın çirkin bir iş olduğunu kabul ettiklerini belirtir. Mâtürîdî, onların zina yapmasının bu gerçeği değiştirmedeğini ve zinanın iğrenç bir fiil olmasını ortadan kaldırmadığını ifade eder.⁶⁷

Ahde vefa göstermenin hikmetin bir sonucu olduğunu vurgulayan Mâtürîdî, Allah’ın anlaşmalara uyulmasını ve verilen sözlerin yerine geti-

⁶² Mü’minün, 23/115.

⁶³ Sa’d, 38/27.

⁶⁴ Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. XII, s. 242.

⁶⁵ Mâtürîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. X, s. 72-73.

⁶⁶ Maturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. X, s. 117-121.

⁶⁷ Maturîdî, *Te’vilâtu’l-Kur’an*, c. X, s. 90-91.

rilmesini emrettiğini belirtir. Anlaşmaların Allah ve kullarla olmak üzere ikiye ayrıldığını, hem Allah'ın haklarının hem de insanlar arasındaki ilişkilerdeki hakların yerine getirilmesi gerektiğini ifade eder.⁶⁸ Böyle davranmak, dürüstlüğü ve samimiyetin göstergesidir. Aksi ise en kötü davranış biçimleri olan yalan ve ihanet kapsamına girer.

Bu güzel erdemlerin yanı sıra insanın peşini bırakmayan reziletlerden de söz etmek gerekir. Zira iyi ve kötü işleri yapma potansiyeline sahip olan insan, çoğu zaman nefesine uyararak kötülük yapar ve yaratılış gayesinin dışına çıkar. İnsanın ahlakını bozan bu reziletlerden riya, kibir ve haset aynı zamanda münafıkların özellikleridir. Bunlar hakkında Mâtürîdî'nin elbette söyleyeceği bazı şeyler olmalıdır.

2.6. Riya

İslâm, Müslüman bireyin, ister ibadet olsun, isterse başka şeyler olsun yaptığı işleri isteyerek ve içten gelerek yapmasını önemser. İbadetin başkalarına yaranmak, din üzerinden dünyalık elde edilmek için yapılmasına sıcak bakmaz. Din diliyle riya olarak karşımıza çıkan bu eylem, Kur'an ve Sünnet'te kınanmıştır. Çünkü riya, Allah'tan başkası kaygısıyla amelde ihlâsı terk etmektir.⁶⁹ İnsanın ibadetlerini ve güzel davranışlarını değersizleştiren örtülü duyguların kalp açısından en tehlikelilerinden biri olan riya, Allah'ın haklarına riayet etmeye engel olur. İnsanı helake götüren âfetlerden biri ve en tehlikelisi olan riya, dünya sevgisinden kaynaklanır.⁷⁰ Nitekim Yüce Allah, yaptığı ameli, Allah rızası için değil de başkalarına göstermek ve ondan kazanç elde etmek düşüncesiyle yapanların amelinin boşa gittiğini vurgulamıştır.

İmam Mâtürîdî, riyanın küfür ve nifak alameti olduğunu, Allah'a ve âhiret gününe inanmayanların sırf gösteriş için mallarını harcadıklarını belirterek,⁷¹ Müslümanların bu konularda dikkatli olmalarını öğütler. Birçok ayette vurgulandığı gibi, onların gösteriş yapmak ve bazı siyasî ve ekonomik çıkarlar elde etmek düşüncesiyle yardımda bulduklarını ve gösteriş olsun diye namaz kıldıklarını, hatta savaflara bile katıldıklarını ifade eder. Mâtürîdî, üşenerek namaz kılan münafıkların, insanların gördüğü yerlerde namazlarını düzgün kılarken yalnızken düzgün kılmadıklarını, dolayısıyla Rablerini küçümsediklerini belirten bir habere yer verir.⁷²

⁶⁸ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 131, VIII, 180, 303.

⁶⁹ Seyyid Şerif el-Cürcânî, *Kitâbu't-Tarifât*, tahkik: Abdülmuim el-Hıfnâ, Dâru'r-Reşâd, Kahire 1991, s. 106.

⁷⁰ Muhâsibî, Hâris, *el-Kasd ve'r-Rücû' ilallah*, (*el-Vesâyâ* içinde, s. 217-328), tahkik: Abdülkâdir Ahmed Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986, s. 262.

⁷¹ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. VI, s. 418.

⁷² Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 82-83.

Münafıkların bu davranışlarıyla müminlere benzediklerini fakat iç dünyalarında inanç olmadığı için yaptıklarının boşa gittiğini vurgular.⁷³

Bir münafıklık ve küfür alameti olan riya, ahlâk ve erdemleri henüz içselleştirmemiş Müslümanların ibadet ve davranışlarında da görülmektedir. Nitekim Mâtürîdî, “Kim dünya hayatı ve onun ziynetini istiyorsa, orada onlara amellerinin karşılığını veririz. Onlar orada hiçbir zarara uğratılmazlar.”⁷⁴ ayetinin, iman eden fakat insanlara gösteriş olsun diye sâlih amel işleyenlerle ilgili olabileceği şeklinde bir yoruma yer verir. Bu şekilde amel edenlerin dünyada her istediklerine kavuşacağını, övülme ve insanların takdirini kazanma gibi arzularının gerçekleştirileceğini ifade eder. Âhirette ise amellerini gösteriş için yaparak Allah’ın haklarını zayi ettiklerinden dolayı cehenneme atılacaklarını vurgulayarak müminlerin dikkatini çeker.⁷⁵ Böylece amelleri değersiz hale getiren riyadan uzak durmayı öğütler.

Aslında bu davranışları yapanlar, başkalarını rencide ederken kendilerine de zulüm yapmaktadırlar. Nitekim ulemâ ve meşâyihden birçoğunun kemâl ve faziletten uzak olmalarına rağmen giydikleri elbise, buldukları mevki ve sahip oldukları statü ile üstünlük sağlamaya çalışarak kendi değerlerini düşürdükleri bilinen bir gerçektir. Özellikle tasavvuf ehlinin giydiği hırkayı giyerek kendilerini zâhid ve sûfi gibi gösterip toplumu kandıran sahtekârlar çoktur. Halkın evliyâ olarak gördüğü bu kişilerin gayesi, dini samimi olarak yaşamak değil, devlet yöneticileri ile zenginlere yaranmaya çalışıp din ile dünyayı imar etmektir.

2.7. Kibir

Mâtürîdî, bireyin ve toplumun ahlâkını zedeleyen ve insanı helâke götüren riya, kibir, cimrilik ve haset gibi kötü duygulardan sakınmayı prensip edinir. Ona göre Allah’ın sevmediği kimseler, kendini beğenip böbürleneler; hilekârlar, yeryüzünde kibirlenip böbürlenerek yürüyenler, insanlara tepeden bakanlar, Allah’a karşı ibadetlerinde ve insanlar arasındaki ilişkilerinde büyüklük taslayanlardır.⁷⁶

Kur’an’da kibir, büyüklük taslamak, Allah’ın sevmediği şeytanın bir niteliği olarak tanıtılarak bu vasfı taşıyanların cehennemlik oldukları belirtilmiştir.⁷⁷ Durum böyle olmakla birlikte yine de insan, fitrat olarak Allah’ın kendisine ihsan ettiği nimetlerle övünmek, insanları küçümsemek, gururlanıp kibirlenmek eğilimindedir. Bu yüzden Yüce Allah Hz. Lokman’ın

⁷³ Maturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. III, s. 232-233.

⁷⁴ Hüd, 11/15.

⁷⁵ Maturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. VII, s. 142.

⁷⁶ Maturîdî, *Te’vîlâtü'l-Kur’an*, c. III, s. 229.

⁷⁷ Nahl, 16/23, 29.

(as) diliyle⁷⁸ bu davranışları tasvip etmediğini belirterek mütevazı ve mütedil olmayı öğütler. Çünkü kibirlenmek ve büyülenmek el-esmâü'l-hüsnâ'dan "el-Mütekebbir" (المتكبر) isminde görüldüğü gibi Allah için övülen, kullar için yerilen bir vasıftır. Hem müminlerde hem de gayri müslimlerde bulunması sebebiyle kibir, insan olmanın gereği bir psikolojik rahatsızlıktır.

Yüce Allah, hardal tanesi kadar bir iyiliği Kıyamet günü insanın karşısına çıkardığı gibi, aynı şekilde yapılan zulümleri de ortaya serecektir. Zerre kadar iyilik ya da kötülüğün hesabını soracaktır.⁷⁹ Bu gerçekleri göz önünde bulunduran Mâtürîdî, birçok dünya malına sahip olmanın kibirlenip büyüklük taslamaya ve başkalarını küçümsemeye sebep olabileceği endişesiyle kendisinden daha zengin olanlara imrenerek bakmayı ahlâki bulmamaktadır. Ona göre zenginlerin lüks ve refah içindeki hayatları ne kadar çekici olsa ve insanın hoşuna gitse de yine de onlara göz dikmemek gerekir. Âhiret için bir azık olan dünyaya sadece yaratılış amacına uygun olarak, onu imar edip faydalanmak ve ahiret için kullanmak düşüncesiyle yaklaşmalıdır. Bununla birlikte dünyanın aldaticılığına kanmadan zühd hayatı yaşamak, dünyadan dünya için bir şeyler almaktan daha hayırlıdır.⁸⁰ Zühd ehlinin dünya hırsının azalması, halkın elindeki şeylere tamah etmemesi, Allah'ın verdiğine razı olması zühd ve ahlâkın irtibatını ortaya koymaktadır.

Mâtürîdî'ye göre erdemli bir insan olmaya çalışan kişi, fitratındaki potansiyelini fark ederek kötülüklerden uzaklaşıp iyiliklere yönelmelidir. Bu bağlamda yaratılış gayesine uygun davranarak tevazu sahibi olmalı, gurur ve kibirden uzak durmalıdır. Bir iyiliğe kavuştuğunda bunun Allah'tan, başına gelen bir kötülüğün ise kendinden kaynaklandığı bilinciyle hareket etmelidir. Allah'ın imtihan etmek üzere kendisine verdiği nimetler sebebiyle övünüp böbürlenmemeli, nimetlerin elden çıkmasından dolayı üzülp perişan olmamalıdır.⁸¹

2.8. Haset

İnsanı felakete sürükleyen kötülüklerden birisi de, çekememezlik ve kıskançlık anlamlarına gelen hasettir. Haset, bir başkasının sahip olduğu her türlü nimeti kıskanarak onların yok olmasını istemektir. Özellikle çocukluk ve gençlik döneminde şahsiyet bunalımı yaşayan kimseler kendi düzeyindeki insanlar arasında yer edinemeyerek karamsarlığa düşerler, kin ve nefret, kibir ve makam sevgisi gibi farklı duyguların tesiriyle onları kıskanmaya başlarlar. Başkasındaki nimetin gitmesinden zevk alarak kendilerini tatmin ederler. Haset, her ne kadar bir münafıklık alameti ise de, müminlerin de bu duyguya kapılarak hata yaptıkları bir

⁷⁸ Lokman, 31/17-19.

⁷⁹ Zilzâl, 99/6-8.

⁸⁰ Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'an*, c. IX, s. 250.

⁸¹ Mâtürîdî, *Te'vîlâtu'l-Kur'an*, c. XIV, s. 366-367.

gerçektir. Diğer taraftan kıskançlık, insanın tanıdığı yakın çevresi içerisinde meydana gelir. Çünkü insan tanımadığı bir kimseye haset etmez. Nitekim Hz. Adem'in ve Hz. Yakub'un oğullarının arasının açılması, dolayısıyla Kâbil'in Hâbil'i öldürmesi ve Yusuf'un kardeşlerinin onu kuyuya atması, kıskançlıkları sebebiyledir.

Mâtürîdî, hasedi, insanın kendisinde olmayan bir şeyi başkasında görüp, o şeyin onda değil kendisinde olmasını temennî etmesi,⁸² kıskanılan kişideki nimetlerin ve mutluluğun yok olmasını istemesi, olarak tanımlar ve iki kısımda değerlendirir. Birincisi, kıskançlık yapan kişinin seviyesi kıskandığı kimseden düşükse, onun kötülük yapma ihtimali olmadığı, dolayısıyla onun gözünün şerrinden korkulacağıdır. Nazar (göz değmesi) olarak bilinen bu olay, bir gerçektir. Zira bazı kimselerin gözleri, bir nimete olumsuz baktığında o nimetin zarar gördüğü bilinmektedir. Bu bağlamda göz değmesinden korunmak düşüncesiyle Hz. Yakub'un Yusuf'u bulmak üzere gönderdiği oğullarına şehre girerken ayrı kapılardan girmesinin örnek verilebileceğini belirten Mâtürîdî, bunu güneşin göze etkisine benzetir. Hasedin ikinci kısmı ise kıskançlık yapan kişinin içini kemiren haset duygusunun birçok entrikalara ve çeşitli fitnelere yol açmasıdır. Haset eden kişinin her duyduğu çığılığı kendi aleyhine bir şey zanneden münafıklara benzediğini belirten Mâtürîdî, onlara karşı dikkatli olunmasını öğütler.⁸³

Hasedin cennete girmeye engel bir kalp hastalığı olduğunu belirten Mâtürîdî, cennetliklerin, kalplerinde kin ve kıskançlık olmadığını ifade eder.⁸⁴ Bu bakımdan müminlerin bu hastalıklardan kurtulmalarının önemini vurgular. Haset edenlerin eziyetlerine karşı sabırlı olmayı tavsiye eden Mâtürîdî, Hz. Peygamber'i (sav) kıskanan zümrelere karşı onun yaptığı davranışların örnek alınmasını ister.⁸⁵

Allah'ın kendisine verdiği nimetleri kıskanarak muhtaçlara vermekten kaçınan cimriler de, güzel ahlaktan nasip almamışlardır. Mâtürîdî cimrileri, ellerindeki malı Allah rızası için harcamayan, hayır yapmak isteyenlere engel olan ve sahip oldukları bilgi ve hikmeti başkalarına öğretmeyen âlimler olmak üzere iki kategoride toplar. Mal ve parayı gösteriş için infak eden münafıkların amacının, birtakım makam ve mevkilere gelebilmek düşüncesiyle gösteriş için mal dağıtmak olduğunu ifade eder.⁸⁶ Böyle tiplerin ibadetleri de gösteriş için yaptıklarını belirtir.⁸⁷

İnsanın kendisiyle aynı seviyedeki birinde gördüğü ahlâkî ya da makam ve mevki açısından bazı üstünlükleri çekememekten kaynaklanan haset, bir

⁸² Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. III, s. 267.

⁸³ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. XVII, s. 393-394.

⁸⁴ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. V, s. 348.

⁸⁵ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. III, s. 268.

⁸⁶ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. III, s. 230-232.

⁸⁷ Maturîdî, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, c. IV, s. 83.

“sosyal ben” hastalığıdır. Haset duygusuna kapılan kişi başkalarını sahip oldukları nimetlerden mahrum etmekten ve onlara acı çektirmekten zevk alır. Bunu saplantı haline getiren kişide kendisinden üstün olarak düşündüğü şahıs karşısında aşağılık, eziklik ve küçük düşmüşlükten kaynaklanan öfke, kızgınlık, saldırganlık ve yok etme gibi nefsin olumsuz dürtüleri görülür. Bu psikolojik rahatsızlığa yakalananlara karşı Hz. Peygamber’in mirasını özümseyen Mâtürîdî gibi erdemli insanların davranışları örnek alınarak bir çözüm üretilebilir.

Sonuç

Kur’an ve Sünnet’in ortaya koyduğu ahlâkîlik ve dindarlık anlayışı, Müslümanlarda duyarlı bir dinî ve ahlâkî şuur geliştirmiştir. Dindarlık ve ahlâk anlayışını Kur’an ve Sünnet odaklı oluşturan Mâtürîdî de bu erdemli âlimlerden biridir. İmam Mâtürîdî, özellikle *Te’vilâtu’l-Kur’an*’da, erdemlerin insan ve toplum üzerindeki faydalarını, çirkin huy ve kötü davranışların zararlarını açıklamıştır.

Nazarî ahlâkla amelî ahlâkî bir bütün olarak değerlendiren Mâtürîdî’ye göre ahlâk, duyu, akıl ve mizaçla bilinen, doğruluğu sahih haberle tasdik edilen ve insanı ebedî saadete ulaştıran kurallar bütünüdür. Bu davranışların insanın iradesiyle ve severek yapılmasını önemseyen Mâtürîdî, ahlâkî bilgiyi akıl ve nas bütünlüğüne bağlayarak Allah ile kul arasındaki ilişkide korku ve otoriteyi değil, sevgi ve saygıyı esas alır. Allah’ın büyüklüğünü ve gücünü anlayan kişinin O’nunla sevgi ve saygı temeline dayanan samimi bir ilişki kuracağını ifade eder. İnsanların sevgi ve ilgisini kazanmanın onlara bir şeyler vermek ve onların eziyetlerine sabır ve tahammül etmekten geçtiğini vurgulayan Mâtürîdî, dindarlığın kalpte Allah’a itaat duygusunun yerleşmesi ve organların bu duyguya uygun hareket ederek doğrulaması olduğunu belirtir. Ona göre dindarlık, ahde vefa gösterip Allah’a ve kullara verdiği sözleri yerine getirmektir. Kendisi ihtiyaç içinde olsa bile yoksullara yardım etmek, yaptığı yardımlara bir teşekkür beklentisi içerisinde olmamak, darlık ve sıkıntılı zamanlarda sabırlı olmaktır. Dolayısıyla dindar Müslüman hırs ve tamahtan, kin ve nefretten uzak durur. Dünya menfaati için servet sahiplerine, zenginlere, toplumda üstün mevki edinenlere ve devlet ricaline dalkavukluk yapmaz. Allah’a teslimiyeti ve O’na tevekkülü en büyük hürriyet olarak görürken insanın Allah’a yakınlaşmasına engel olan nefsin arzularına, bedenî ve dünyevî tutkuların bağımlılığına karşı mücadele eder.

Ahlâk prensiplerinin akıl ve hikmetle dolu olduklarını belirten Mâtürîdî, aklını doğru kullananların bunların hikmetlerini anlayacaklarını vurgular. Kötülüğe ve ahlâksızlığa götüren sebeplerin yasaklanıp insanın haddi aşmasının önüne geçilerek orta yolda, mutedil bir hayat yaşamasının önemini ifade eder. Aşırılıklara set çeken Mâtürîdî, adaleti, ihşanı, iyilik yapmayı, hikmeti ve iffeti önemser. Riya, kibir, kin ve haset gibi

kötü hasletleri tedavi ederek dürüst ve samimi bir Müslüman olmayı öğütler. Yapmacık tavır sergileyen, zâhid ve sūfî olmadıkları halde onların giysisini giyerek sözde sofu görünen, dindar ve erdemli olmadıkları halde dindarmış gibi davranan zümreleri sert bir şekilde tenkit eder. O, bu yaklaşımında yalnız değildir. Dönemindeki birçok sūfinin benzer kaygılar güttüğü ve riyakârlık yapan bu tür sahte sūfileri tenkit ettikleri bilinmektedir.

Sonuç olarak; samimi dindarlığı, dürüstlüğü, zühd ve takvâyı, verâ ve ihlâsı özümseyen Mâtürîdî, kılık kıyafetle, yemeyi ve içmeyi azaltmakla dindarlık gösterisinde bulunan kimseleri tenkit ederek ilk devir zâhid ve sūfileriyle ortak bir zeminde buluşmaktadır.

Kaynakça

- Ahmed bin Hanbel, *Müsned*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- Ak, Ahmet, *Büyük Türk Âlimi Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ensar Neşriyat, 2. Baskı, İstanbul 2017.
- Aydınlı, Osman, *Fethinden Sâmânilerin Yıkılışına Kadar Semerkant Tarihi*, Marmara Üniversitesi SBE Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 2001.
- Buhârî, *Sahih*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- el-Cürcânî, Seyyid Şerif, *Kitâbu't-Tarifât*, tahkik: Abdülmuim el-Hıfnâ, Dâru'r-Reşâd, Kahire 1991.
- Ebu Davud, *Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- Hücvirî, *Keşfü'l-Mahcûb, (Hakikat Bilgisi)*, hazırlayan: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları 1. Baskı, İstanbul 1982.
- Ebû Nuaym, *Hilyetü'l-Evliyâ*, Dâru'l-Kütüb'il- İlmîyye, 1. Baskı, Beyrut 1988
- Gazzâlî, *İhyâu Ulûmiddîn*, Mısır 1957.
- İbn Asâkir, *Târihu Medineti Dimaşk*, tahkik: A. Şirî, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.
- İbn Mâce, *Sünen*, İstanbul 1992.
- İbn Haldun, *Mukaddime*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2001.
- İbn Mâce, *Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, tahkik: Abdullah Ali el-Kebîr-Muhammed Ahmed Haseballah-Hâşim Muhammed eş-Şâzelî, Dâru'l-Maârif, Kahire ts.
- İbnü'l-Cevzî, *Sıfatü's-Safve*, Haydarabad-Dekkan 1356 h.
- Kutlu, Sönmez, "Bilinen ve Bilinmeyen Yönleriyle İmam Mâtürîdî", *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, Ankara 2003, s. 17-55.
- Mâlik b. Enes, *Muvatta*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansur, *Kitâbu't-Tevhîd*, neşr: Fethullah Huleyf, İstanbul 1979.
- el-Mâtürîdî, Ebû Mansur, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, hazırlayanlar: Ahmet Vanlıoğlu-Bekir Topaloğlu, Mizân Yayınevi, İstanbul 2005.

- Muhâsibî, Hâris, *el-Kasd ve'r-Rücû' ilallah*, (*el-Vesâyâ* içinde, s. 217-328), tahkik: Abdülkâdir Ahmed Atâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1986.
- Müslim, *Sahih*, Çağrı Yayınları, İstanbul 1992.
- en-Nesefî, Ebu'l-Muîn, *Tabsıratu'l-Edille fî Usûliddîn*, tahkik: Hüseyin Atay, Ankara 1993.
- Oktay, Ayşe Sıdika, *Kınalızâde Ali Efendi ve Ahlâk-ı Alât*, İz Yayıncılık, İstanbul 2005.
- Özcan, Hanefi, "Mâtürîdî'ye Göre 'İman-İslam ve İhsan' ve 'Küfür' İlişkisi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: VIII, İzmir 1994, s. 179-205.
- Özen, Şükrü, "Mâtürîdî ve Siyaset: Hilâfetin Kureyşliliği Meselesi", *Büyük Türk Bilgini İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, MÜİFAV Yayınları, İstanbul 2012, s. 524-548.
- es-Sülemî, Ebû Abdurrahman, *Tabakâtu's-Süfiyye*, tahkik: Nureddin Şerîbe, Mısır 1986.
- Tirmizî, *Sünen*, Çağrı yayınları, İstanbul 1992.
- Yıldırım, Enbiya, *Din ve Ahlak Ekseninde Hz. Muhammed*, Rağbet Yayınları, İstanbul 2007.